

pellon » sahip olmasıdır. Bunlar konferansaçının bu safha için teklif ettiği «2300-2000» tarihini — kelimenin tam manasıyla — doğrulamaktadır. Bu katta nemli iken düzeltilmiş çanak çömlekle, boyalılar pek boldur.

Bundrn sonra konferansçı İran - Suriye - Mısır ve Anadolu'nun ilk köy kültürleri üstünde durmuş, çeşitli soruları cevaplandırmış ve karanlık noktaların aydınlanması yoluna girilerek, Anadolu kronolojisi bahsinde bir adım daha ileriye gidilmiştir.

TAHSİN ÖZGÜÇ

TÜRKİSTAN'DA VE ALTAYLAR'DA SON YILLARDA YAPILAN ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Türkistan'ın Buhara, Hive, Fergane ve Yedisu ülkelerinde ve Altaylar'da son on yıl içinde yapılan arkeoloji araştırmalarının sonuçları Sovyet arkeoloji dergilerinde arka arkaya haber verilmektedir. Çok kısa raporlar halinde verilen bu haberlerde bile Türk siyasi ve kültür tarihini ilgilendiren önemli yeni bilgilere rastlanmaktadır.

Yedisu'da Talas, Çu, Sarısu ve İli ırmakları boylarında yapılan arkeoloji araştırmalarını idare eden arkeolog ve tarihçi A. N. Bernştam tarafından yayınlanan raporlara göre (Krat. Soob. İMK, IV) Bigöl çevresinde Berkkarın denilen yerde 31 kurgan açılmıştır. Bunlardan elde edilen ölü hedyelerine (kapkacaklar, çanak kırıkları, altından yapılmış süs eşyası, demir bıçak, arslan resimleri bulunan kemer tokaları v. b. kültür kalıntılarına) göre bu kurganları bırakan kavim güneşe, aya, yıldızlara ve kuyruklu yıldızlara tapmış olduğu açıkca anlaşılmaktadır. Bu mezarlar M. ö. III. ve M. s. II. yüzyıllar arasında ait sanılmaktadır. Bu mezarların çoğu soyulmuştur. VIII.-IX. yüzyıllara ait bir islâm kasabası harebesinde bulunan şamdanlardan bir tanesi bu eski mezarlardan birinde bulunmuştur ki VII.-IX. yüzyıllarda soyguncular tarafından bırakıldığında şüphe yoktur.

Eski Çin kaynaklarının ve Rubruk'un verdiği haberlere dayanarak şehir ve kasaba harabeleri aranırken Döngen Karatal denilen yerde eski Kıyalık harabesi bulunmuştur. 1253 yılında Rubruk bu şehirde bulunmuştu. Rubruk'un zikrettiği Ekvius şehrinin harabesi de Çingeldi denilen yerde, İli ırmağının sağ kıyısında meydana çıkarılmıştır. Bu kent Karlukların merkezi idi. A. N. Bernştam, kazıların verdiği neticelere göre, burada yerleşik yaşamış olan halkın çoğunluğunu Türklerin, az kısmını da İranlı kolonistlerin teşkil ettiğini söylüyor; İli ırmağının sol kıyısında bulunan binlerce kurgan ve hüyüklerin VI.-VIII. yüzyıllarda bu yerlere hâkim olan Kök Türklerin Dolu boyuna ait olduğu kabul ediyor.

Talas kıyısında kazılan 8 kurgandan 7 tanesi katakomblar olup bunların milâdın birinci yüzyılına ait Hun mezarları olduğu anlaşılmıştır. Katakombları kazmak için kullanılan aletin bugünkü Kırgızların kullanmakta oldukları «şot» denilen kazmaya benzeyen alet olduğu duvarda bıraktığı izlerden anlaşılmaktadır. Katakomblarda, ölü hediyesi olarak, yemek hazırlamak ve hamur açmak için

kullanılmıya mahsus dört ayaklı masalar, ikisinde beşik parçaları bulunmuştur. Bu beşiklerin şimdiki Kırgızlarda görülen beşiklere benzediği tesbit edilmiştir. Bir mezarda taşlar üzerine konulmuş, ardıc tahtadan yapılmış yatak yeri bulunmuştur. Savaşçı erlerin (muhariplerin) yanlarında türlü silâhlar bulunuyor. Bunlardan «İskit» tipi üç kenarlı temrenleri bulunan ağaç ve kemik oklar, yapım tekniği bakımından birleşik olan yaylardan kalma kemik kaplamalıdır önemlidir. Kadın iskeletleri yanında tahta kapkacaklardan başka ağaç kabuklarından örülmüş sepetler de vardır. Toprak kaplar iki tip: yemek pişirmeğe mahsus kapların ağzı geniş ve nisbeten alçak, su için kullanılmış kaplar yüksek ve kulplu. Bu Katakombaların hepsi de aynı devrin kültürünü ihtiva ettikleri tesbit edilmiştir.

Bunlar arasında olaganüstü kıymeti haiz bir mezar bulunmuştur ki cesetler, hava ve rutubete maruz kalmadıklarından, mumyalaşmışlar, elbiseleri de oldukça iyi saklanmıştı. İki cesedin biri erkek, diğeri kadındır. Erkeğin yüzü, geniş ipek gömleği iyi muhafaza edilmiş, deriden pantolonu ve ayakkabı biraz bozulmuştur. Ayakkabı bugünkü Türkistanlıların giydikleri çarığın aynıdır. Erkeğin yanında, kısmen mumyalaşmış, bir kadın bulunuyor. Başını kırmızı ipek kumaşla örtülmüştür, yüzü de ipek kumaşla örtülerek easesine bağlanmıştı. Üzerindeki entari ipek kumaştan olup göğsü üzerinde bağları bulunuyor. Boynunda boncuktan gerdanlık, ayaklarında deri pantolon ve çarık vardır. Kadının yanındaki divarda açılan oyukta (niche) kulplu bir tahta kupa bulunuyor; başucunda, yerde, içinde yemek kalıntıları görülen tahta tabak, su destisi, ayakucunda yemek pişirmeye mahsus toprak kap, bunun içinde kabak mahfaza (ki bugünkü Türkistanlıların enfiye için kullandıkları kabak mahfazanın aynı), taş ağırşak, ayak ve başucunda toprak şamdanlar bulunuyor. Her iki ölünün elbiseleri çok iyi saklanmıştı, kumaşları M. ö. II-M. s. II. yüzyıllara ait Han sülâlesi devrindeki Çin mamulâtıdır.

A. N. Bernştam'ın verdiği bilgilere göre Han sülâlesi devrine ait kumaşlar (parça halinde bulunanları da dahil) dünyada dört tane malûmdur (Doğu Türkistan'da, Moğolistan'da, Baykal ötesinde ve Minusin'de). Tam elbise halinde ise ancak Noin-ula'daki Hun mezarında bulunmuştu. Talas katakombalarında bulunan elbiselerin biçimi, kollarındaki işlemleri meşhur Noin-ula mezarında bulunan elbisenin biçimi ve işlemlerinin benzeridir. Bu elbiseler Orta Asya göçebe kavimlerinin iki bin yıl önce taşıdıkları elbiseler hakkında tam bilgi vermektedirler. Talas mezarlarından çıkarılan beşik, tahta kapkacaklar, ölü hedyeleri arasında bulunan bir sürü eşya şimdiki Orta Asya Türk boylarının hayatlarını tasvir eden etnografya edebiyatında tesbit edilmişti, arkeoloji araştırmalarında ise ilk defa meydana çıkarılmaktadır. Hun devri silâhlarının önemlilerinden olan ok ve yay kalıntıları bu silâhları yeniden inşa (rekonstrüksyonu) için önemli belgelerdir, Katakomblardaki ölülerin antropolojik incelemeleri, hele mumyalaşmış ölülerin simaları, bunların mongoloid ırktan, Hunlardan olduklarında şüphe bırakmıyor.

★ Alma-Ata'ya bağlı Karagalinke denilen yerde tek başına bulunan bir mezardan 300 parça altın eşya çıkarılmıştır. İki hörgüçlü deve resmi bulunan iki yüzük (deve çökmüş durumdadır), 2x2.4 büyüklüğünde ve dağ keçisi resimlerini ihtiva eden levhacıklar (ki toka oldukları sanılır); insanı kemiren sıçan

tasvir edilen küpe ve iki parçaya bölünmüş altın şerit bunlardandır. Altın şeridin uzunluğu 35 sm., genişliği 4.7 sm. olup üzerinde bir sürü resimler işlenmiştir (resim I). A. N. Bernştam bu şeridin şaman tacı (diadème'si) süsü olduğunu isbat etmektedir (Krat. Soob. VII, 28-29). Bu taçtaki resimleri Çin ve başka sanat üsluplarıyla karşılaştırarak inceleyen Bernştam bunun yerli sanat mahsulü olduğunu kabul ediyor. Onun mütalâasına göre bu unsurlar Altay ve Yakut şamanizminde şimdiye kadar yaşayan unsurlardır. Tek başına, başka mezarlardan uzak gömülmesi de şamanın mezarı olduğunu gösterir. Şamanlar için külâhın büyük önemi olduğu da malûmdur. Bu mezarın da Hun devrine ait olduğu tahmin ediliyor.

★ Çu ırmağı boyunda arkeoloji araştırmalarına 1938 yılındanberi devam etmektedir. Ak Peşin harabesinde yapılan kazılarda sekiz odalı bir Sogd köşkü meydana çıkarıldı. Köşkte hiçbir eşya bulunmadığına bakılırsa bunun bırakılmış ve sahiplerinin başka bir yere taşınmış olduğunu sanmak mümkündür. Tahminen VI.—VII. yüzyıllarda bu köşk, önce Zerdüşt'ler, sonra İslâmlar tarafından mezarlık olarak kullanılmıştır. Zerdüşt'ler kapakları süslü küplerde gömülmüşler; buradan çıkarılan Türgeş paraları Zerdüştlik çağına ait olduğu sanılmaktadır. Bu puralarda insan kafası resmi bulunuyor. Ölü hedyeleri bulunmayan mezarlar Karahanlılar devrine aittir. Bu çevrede yapılan kazılarda meydana çıkarılan kültür tabakaları V. yüzyıldan XII. yüzyıla kadar gelmektedir. Bir kazıda konut (mesken) kompleksi meydana çıkarılmıştır. Duvarlarındaki oyma ve boya ile yapılan süsler Samarra kaplamalarını hatırlatmaktadır. Oyma tezyinat motifi nebatî (üzüm salkımı, yapraklar), boya ile yapılanlar hendesî şekillerdir.

Ak Peşin harabesinde 1938 yılında yapılan kazılar Kidan (Kara Hitay) mahallesi tahmin edilen bölgede devam ettirilmişti. Sonraki kazılar bu tahminin doğru olduğunu göstermiştir. Üzerlerine yapıştırma suretiyle nebatî süsler yapılan Çin tipi keremitletler, Orta Asya çinilerine benzemeyen ve Hara-Hoto çinilerini andıran çiniler bulunmuştur ki bütün bunlar bu bölgenin XII. yüzyılda Kara Hitay'ların başkenti olan Balasagun'un Kara Hitay mahallesi olduğunda şüpheye yer bırakmıyor. Bu harabenin bazı bölgelerinde tam plânlı belde tipi yapıları bulunduğu göze çarpıyor.

Büyük Kemine ırmağı kıyısında iki şehir izi bulunmuştur, ki kültür katamına göre bunlardan birinin eski Suyab harabesi olması muhtemeldir. Suyab ile Balasagun arasındaki Nevaket kendi harabesi ise Çu ovasındaki Orlovka köyü yanında bulunmuştur. Çong-Kemine boğazında VI. — VIII. yüzyıllara ait Türk mezarları meydana çıkarılmıştır. Bu mezarlıkları teşkil eden kurganlar yanında pek çok balballar bulunmaktadır. Bunlardan bir heykel gür sakallı bir Avrupalı tipindedir.

★ Fergane'de yapılan kazılar bu ülkenin M. ö. V. yüzyıllarda yüksek bir kültür seviyesine eriştiğini göstermiştir. Eski Çinliler bu ülkeyi Davan adıyla tanıdıkları için arkeologlar Fergane'nin en eski kültürüne «Davan kültürü» adını vermişlerdir. Bu kültür çağına ait birçok şehir harabeleri, mezarlar ve çiniler meydana çıkarılmıştır. Çizmek suretiyle yapılan süsler ihtiva eden çiniler bu kültür için karakteristiktir. Kavanoza benzeyen sapsız kaplar da bu devre ait sanılmaktadır; böyle bir kabın üzerine bir birinden çam ağacı resmiyle ayrılan

sülün kuşları tersim edilmiştir. Oş şehri çevresindeki Ayrımaçtağ dağı kayalarında çok güzel at resimleri bulunduğu tesbit edilmiştir. A. N. Bernştam bunların M. ö. II. yüzyıla ait Çin kaynaklarında çok övülen Fergane atlarının resimleri olduğunu kabul ediyor. Bu atlara dair Çin kaynağı şöyle diyor : «Davan'da cins atlar çok. Bunların terleri kanlı olur. Bu atlar gökten inen atlardan türemişlermiş. Bu atlar hakkında ilk defa malûmat veren Çjan Ken olmuştur. İmparator bu atlardan elde etmek için 1000 «lan»altın ve atın at ile elçi gönderdi. Davan hükümdarı atları vermedi. Bu yüzden Çin ile Davan arasında savaş oldu» (Hyacinth, III, 59-60).

«Davan kültürü» tabakasından sonra gelen tabakadan çıkarılan çiniler ve kapkacaklar «Kuşan» tipindedir.

Şimdiki Kasan kasabası civarındaki eski Kasan harabesinde yapılan araştırmalar bu şehirde hayatın Arap istilâsından sonra söndüğünü göstermiştir. Bu şehir VIII. yüzyıla kadar Fergane'nin başkendi idi. IX. yüzyılda Fergane'nin başkendi olan Ahsikent harabesinde yapılan kazılar 2000 yıl önce bunun büyük bir merkez kent olduğunu göstermiştir. Sulama ile çiftçiliğin Ferganede ikibin yıl önce başlamış olduğu arkların tetkikiyle anlaşılmıştır.

★ S. V. Kiselev ve L. A. Evtühova idaresi altında çalışan Sayan — Altay arkeoloji heyeti Abakan kenti yakınında Çin mimarisi bir büyük sarayın yıkıntısını meydana çıkarmıştır. Sarayın kuzey kısmında yapılan kazıda dört odadan ibaret enfilade bulunmuştur. Han devrine ait Çin hiyeroglifleri bulunan kiremitler, bodrum katında «merkezî» ısıtma tertibatı ve başka birçok eşya meydana çıkarılmıştır. Toprak kapların yerli mamulât olmadığı, bunların Moğolistan ve Baykal ötesi kazılarda bulunan Hun tipi kaplar olduğu arkeologların dikkatini çekmiştir. Kiselev'in mütaleasına göre (Vestnik Drevnoy İstorii, 1946. II, 158) bu saray M. ö. Çin komutanı Li-Lin ve oğlunu esir alan Hun hakanının Hakas (Kırgız) ülkesindeki mümessiline aittir. Çin kaynaklarına göre Li-Lin M. ö. 99 yılında Hunlara esir düştü ve Hun hakanına itaat etti. Hakan ona kızını ve Hakas ülkesinin beyliğini verdi.

ABDÜLKADİR İNAN

★

URARTU YAZITINDA VE ROMALI PLİNİUS'UN TARİHİNDE "TÜRK,, ADI VAR MI ?

Sovyet İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü tarafından yayınlanmakta olan Vestnik Drevnoy İstorii (Revue d'histoire ancienne) dergisinin 1946 tarihli II. cildinde Rus bilginlerinden P. N. Uşakov'un « Urartuluların İs. önce IX.VII. yüzyıllarda yaptıkları seferlere dair » başlıklı bir etüdü basılmıştır (sah. 31 - 50). Uşakov bu etüdünde I. Rusa'nın (İs. önce 733 - 717) Sevan gölü çevresindeki Kolagran yazıtında geçen ülke (yahut kavim) adlarını eski Yunan ve Roma müelliflerinin verdikleri bilgilere dayanarak açıklamaya çalışmıştır.

Uşakov bu yazıt üzerinde çalışan A. H. Sayse, İ. Meçşaninov, İ. Friedrich ve başkaları gibi çivi yazısı uzmanlarının kıraat ve mütalâalarını birer birer